

32. İki kardeşin iki dilde müşterek kaleme aldıkları eser: Makâmetü'l-Ehaveyn**Halil BATUR¹****Sedat AKAY²**

APA: Batur, H. & Akay, S. (2022). İki kardeşin iki dilde müşterek kaleme aldıkları eser: Makâmetü'l-Ehaveyn. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (29), 500-518. DOI: 10.29000/rumelide.1164182.

Öz

Sanat dallarından biri olan edebiyat, bir taraftan insanın estetik duygularını beslerken öte taraftan kültürel, zihinsel ve ahlakî gelişimine de önemli katkılar sunmaktadır. Her edebî eser, eserin kaleme alındığı zaman dilimini, yazıldığı coğrafyanın sosyal ve kültürel yapısını yansıtarak o dönemi daha iyi değerlendirmemize olanak sağlar. Makâmât, genellikle hayalî bir kahraman üzerinden bir anlatıcının herhangi bir hikâyeyi Arap dilinin incelikli söz sanatlarına başvurarak sanatlı bir üslup ile anlatımı şeklinde tanımlanmıştır. Arap edebiyatında hicrî IV. yüzyıldan itibaren bir edebî tür olarak gelişen makâmât, başta birer vaaz ve hitabe niteliği taşımakla beraber zamanla eğitici, öğretici ve kimi zaman da eğlendirici eserler olarak yazılmışlardır. Fakat zaman içerisinde bu tarzın dışında da makâmât örnekleri kaleme alınmıştır. Bedüzzaman el-Hemedânî'nin *Makâmât* adlı eseri makâme türünde yazılan ilk eser olarak kabul edilmektedir. el-Harîrî'nin *el-Makâmât* adındaki eseri, âdetâ bu tür ile özdeşleşmiş en iyi örneklerdendir. Söz konusu eserler, Arap dili ve belagatinin şaheserleri olarak görülmüş ve birçok müellif tarafından taklit edilmiştir. Makâmât türünün bir örneğini de XX. yüzyılda yaşamış Halil Hulki Efendi ile kardeşi Cemil Efendi birlikte yazmışlardır. Eserde Arapça mensur ve manzum bölümlerin yanı sıra Türkçe şiirler de yer almaktadır. Dolayısıyla eser hem Arap dili ve belagati hem de Türk edebiyatı açısından incelenebilecek metinler içermektedir. Bu çalışma iki kardeşin makâmât türünde yazmış oldukları *Makâmetü'l-Ehaveyn fî Menâkıbî's-Sâdâti Evlâdi Seyyidînâ el-Hüseyn* adlı eseri üzerinedir. Çalışmamızda öncelikle makâmât türü hakkında bilgi verilmiş, sonrasında eserin müellifleri tanıtılmıştır. Sonraki bölümde söz konusu eser, şekil ve muhteva yönüyle incelenerek eserin makâmât geleneği içerisindeki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın sonuna eserde bulunan Türkçe şiirlerin transkripsiyonlu metni ilave edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Halil Hulki Aydın, Cemil Aydın, makamat, belagat, klasik edebiyat

The Work that the Two Brothers Wrote Together in Two Languages: Maqamat al-Ahaveyn**Abstract**

Literature, one of the branches of art, on the one hand, feeds the aesthetic feelings of a person, and on the other hand, it makes important contributions to his cultural, mental, and moral development. Each literary work reflects the time period in which the work was written, the social and cultural structure of the geography in which it was written, which allows us to better evaluate this period.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Batman Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Türk İslam Edebiyatı ve İslam Sanatları ABD (Batman, Türkiye), halilbatur@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7742-6339. [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 21.06.2022-kabul tarihi: 20.08.2022; DOI: 10.29000/rumelide.1164182]

² Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Arapça Mütercim ve Tercümanlık Bölümü (Siirt, Türkiye), sedatakay56@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-2210-7696

Makamat is defined more in terms of its shape and style as the narration of a story by a narrator over an imaginary hero in an artistic style by resorting to the subtle verbal arts of the Arabic language. In Arabic literature, hijri IV. makamat, which has developed as a literary genre since the XVIII century, is primarily a sermon and oration, but over time they have also been written as educational, instructive, and sometimes entertaining works. However, over time, many other examples of makams were written outside of this style. Bediuzzaman al-Hemedani's Maqamat is considered to be the first work written in the maqamah genre. al-Hariri's work called al-Makamat is one of the best examples that has been identified with this genre. The works in question have been regarded as masterpieces of Arabic language and eloquence and have been imitated by many scholars. Halil Hulki Efendi and his brother Cemil Efendi also wrote an example of the Makamat genre together. Arabic Turkish poems are also included in the work, as well as Arabic mensur and verse sections. Therefore, the work contains texts that can be studied both from the point of view of Arabic language and eloquence, and from the point of view of Turkish literature. This work was carried out in the XX century. XII. It is based on the work called Makamat el-Ahaveyn, written by two brothers who lived in the 19th century. In our study, firstly, information about the type of makam was given, and then the authors of the work were introduced. In the next section, the work named Makamatü'l-Ahaveyn was examined in terms of form and content, and the place of the work in the makamat tradition was tried to be determined. The transcribed text of the Turkish poems in the work has been added to the end of the study.

Keywords: Halil Hulki Aydın, Cemil Aydın, makamat, eloquence, classical literature

Giriş

Makâme kelimesi sözlükte, “ayağa kalkmak, ayakta durmak” anlamlarına gelen Arapça “kâme” filinden türemiştir. İsm-i mekân olarak makâme, “birinin ayakta durduğu yer”; mastar olarak ise “ayakta durmak, ayağa kalkmak” anlamlarına gelir. Edebî bir terim olarak ise hayalî bir kahramanın başından geçen olayların hayalî bir hikâyeci tarafından anlatıldığı kısa hikâyelerden (makamlar/makâmât) meydana gelen edebî türdür (Ayyıldız, 2003: 417).

Emevîler devrinde bazı zâhid hatip ve şairler, üst düzey idarecilerle temas kurabilmek, onların destek ve yardımlarını elde edebilmek maksadıyla bazı meclislerde onlara nasihat içeren ifadelerle hitap etmeye başlamışlardır. Bu amaçlarına ulaşabilmek ve sözlerini daha etkili kılabilme adına bu konuşmalarını sanath, sağlam ve etkileyici bir üslup ile yapıyor, sözlerini Kur'an-ı Kerim'den, hadis-i şeriflerden, Arap şiiri ve atasözlerinden aktardıkları örneklerle süslüyorlardı. Böylelikle makâme türü, Emevîler döneminde çeşitli üst düzey idarecilerin huzurunda yapılan zühd ve takva hitabeleri olarak “huzurda duruş; huzur konuşması” anlamını kazanmıştır (Ayyıldız, 2003: 417).

Miladî IX. asırdan itibaren “makâme” türü, vaaz ve hitabe özelliğini yitirmeye ancak eğitici, öğretici, etkileyici ve eğlendirici yönü ile ön plana çıkan “dilenci hitabesi” özelliği kazanmaya başlamıştır. Bu tür makâmelerde yine âyet-i kerimelerden ve hadis-i şeriflerden iktibaslar yapılmakla birlikte “makâme”, artık öğüt veren hitabeler olmaktan çıkmış, içerik bakımından bir önceki dönemden farklı bir tür hâline gelmiştir. Bu türün başlıca özellikleri şu şekilde özetlenebilir: Makâmeler, genellikle bir olay çevresinde şekillenir. Türün hayalî bir râvisi, her konudaki bilgisi ve güzel konuşmasıyla insanları kendine hayran bırakan, hayalî bir kahramanı vardır. Makâmelerde dilin inceliklerini göstermek, özellikle garip ve alışılmadık kelimeleri kullanarak bunları öğretmek amaçlanır. Nahiv bilmecelerinden, edebî inceliklerden ve Arap atasözlerinden örnekler verilerek okuyucuların hoşça vakit geçirmeleri hedeflenir.

Böylelikle müellif sanat ve edebiyat alanında hünerlerini göstermeye çalışır. Arap edebiyatında bu yeni tarzda yazılan makâmelerin ilk kez ünlü şair ve kâtip Bedüzzaman el-Hemedânî'nin (öl. 398/1008) *Makâmât* adlı eserinde ortaya konulduğu kabul edilmektedir (Ayyıldız, 2003: 418-419).

Makâme türü, Abbasîler zamanında zirveye ulaşmıştır. İbnü'l-Amîd (öl. 360/970), el-Harezmi (öl. 383/993) ve Bedüzzamân el-Hemedânî (öl. 398/1008) gibi edebiyatçıların yaşadığı bu dönemde yazılan makâmeler, âdetâ birer edebî sanat galerisi hâline gelmiştir. Genellikle nesir olarak yazılan bu edebî türde seci' ve cinas sanatlarından etkili bir şekilde yararlanmış, derin anlamlı kelimeler ve ender rastlanan sözcüklere çokça yer verilmiştir. Bedüzzamân el-Hemedânî'den yaklaşık bir asır sonra gelen ünlü Basralı dil âlimi Harîrî; (öl. 516/1122) makâmelerinde üslup, amaç ve kurgu bakımından Hemedânî'nin yolunu takip etmiş ve onun açtığı çığı daha da geliştirerek sürdürmüştür. Harîrî'nin *el-Makâmât* adlı eseri, nazım ve nesir bölümlerden oluşan bir eserdir (Kılıç, 1997: 191).

Hemedânî ve Harîrî'nin makâmeleri, yazıldıkları dönemden itibaren oldukça ilgi görmüş; İslam âleminin muhtelif coğrafyalarında birçok müellif tarafından taklit edilmiştir. Özellikle Harîrî'nin makâmeleri, Arap belagati ve üslup ustalığının sembolü sayılmış; değerini modern zamanlara kadar da korumuştur (Ayyıldız, 2003: 418). Miladî XII. asırda yaşamış olan ve *el-Keşşâf* adlı tefsiri yanında Arap dili ve edebiyatına dair çalışmaları ile tanınan Mutezile âlimi Zemahşerî, *Makâmât* adını taşıyan eserinde öncekilerden farklı olarak ahlak ve mev'iza konusunda edebî bir zevk vermeyi amaçlamıştır. Söz konusu eser, elli makâmeden oluşmakta olup müellifin edebî nesirle kendisine hitaben kaleme aldığı dinî ve ahlakî öğütlerdir (Öztürk, Mertoğlu, 2013: 235).

Makâme türünün örneklerinden birini de XX. yüzyılda Siirt'te yaşamış Halil Hulki Aydın ve Cemil Aydın adlı iki kardeş kaleme almışlardır. Çalışmamızda öncelikle eserin müellifleri hakkında doğum tarihleri esas alınarak sırasıyla bilgi verilecek, sonrasında *Makâmetü'l-Ehaveyn fi Menâkibi's-Sâdâti Evlâdi Seyyidînâ el-Hüseyn* adlı eser, şekil ve muhteva bakımından ele alınarak değerlendirilecektir.

1. Halil Hulki Aydın

Halil Hulki Efendi, 1285/1869 yılında Siirt'te doğmuştur. Babasının adı Hacı Mehmet Efendi, annesinin adı Halime Hanım'dır. Henüz on yaşındayken Siirt'in Ulu Cami ve Fahriye Medreselerinde hafızlığını tamamlamış; sonrasında sarf, nahiv, mantık ve belagat gibi ilimleri tahsil etmiştir. Klasik medrese tahsilinin yanı sıra ilk ve orta öğrenimini de Siirt'te bulunan idadiye ve rüştiye mekteplerinde 1884 yılında tamamlamıştır. Daha sonra ilmî çalışmalarını sürdürmek üzere İstanbul'a gitmiş, Beyazıt'ta Hacı Mustafa ve Mukradcı Camii dersiamlardan Âtîf Bey'in derslerine devam ederek 5 Aralık 1894'te ondan ilmî icazetnamesini almıştır (Akay, 2020: 95).

Halil Hulki Efendi, 1899'da İstanbul'dan Siirt'e dönmüştür. 1929 yılında, sonraları Cumhuriyet Camii adını alan Hıdrü'l-Ahdar Medresesinde müderrislik, rüşdiyede muallimlik görevlerinin yanı sıra 8 Haziran 1907'den itibaren Bidayet Mahkemesi üyeliği de yapmıştır. Siirt il merkezinin nüfus sayımı için oluşturulan komisyonun başkanlığını yapmış, 24 Ağustos 1908'de Siirt müftülüğüne tayin edilmiştir. Ayrıca İdâdî Müdür Vekâleti, Ziraat, Evkâf ve Maarif Komisyonlarında da başkanlık yapmıştır (Atalay, 1946: 121; Artürk, 2003: 181; Kılıçoğlu, 1992: 24).

Halil Hulki Aydın'ın, eşi Huriye Hanım'dan 5 erkek ve 4 kız çocuğu dünyaya gelmiştir. Musa Sadri, Sadullah Vechi, Abdülkerim İhsan, Seyfettin ve İrfan adlı erkek çocuklarının tümü, kendisi hayattayken

vefat etmiştir. Kız çocuklarının adları ise Melike, Zühra, Saadet ve Safiye olup dördü de babalarından sonra vefat etmişlerdir (Akay, 2020: 95).

Halil Hulki Efendi, Osmanlı Devleti'nin çöküşü, Kurtuluş Savaşı, I. Dünya Savaşı ve Cumhuriyet'in ilanı gibi tarihî dönem ve olaylara tanıklık etmiş olup Kurtuluş Savaşı'nda ve cumhuriyetin ilanında aktif rol oynamış; ilmi şahsiyetinin yanı sıra siyasi bir şahsiyet olarak da varlığını kabul ettirmiştir. Siyasete ilk olarak İttihat ve Terakki Partisi'ne üye olarak katılmış, Siirt İdare Heyeti Başkanlığı, Merkez Heyeti üyeliği ve 2 Temmuz 1918'den itibaren de partinin Siirt Sorumlu Kâtipliğinde "vekil" olarak görev yapmıştır (Akay, 2020: 96).

Bilindiği gibi Mondros Mütarekesi'nden sonra tüm Anadolu'da düşman işgaline karşı çeşitli cemiyetler kurulmuştur. Halil Hulki Efendi de bu mücadelede aktif rol oynayarak Sivas Kongresi'nden sonra Millî Mücadele hareketine katılmış; Ömer Atalay, dönemin Siirt Belediye Başkanı Hamit Bey, Hamza Hilmi, Bekir Sıtkı ve Abdülkerim Nakipoğlu ile birlikte Siirt Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini kurmuş ve cemiyetin başkanlığına da kendisi seçilmiştir. Bu cemiyet İtilaf devletleri temsilcilerine, Osmanlı Padişahu Vahdettin'e, Sadrazamlığa, Hâriciye Nezâreti'ne, Redd-i İlhak Cemiyeti ve Vilâyât-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanlığı'na işgalleri kınayan ve reddeden telgraflar çekmiştir (Akay, 2020: 96).

Halil Hulki Efendi, Osmanlı Mebusan Meclisi'nin son döneminde, 24 Ocak 1920'de yapılan seçimde Siirt milletvekili olmuş fakat İstanbul'a gitmemiş, 13 Mayıs 1920'de TBMM'ye katılmış ve Meclis'te Şer'îye, Evkâf ve Millî Eğitim Komisyonlarında görev almıştır. 11 Ağustos 1923'te II. dönem, 1 Kasım 1927'de III. dönem, 4 Mayıs 1931'de IV. dönem, 1 Mart 1935'te V. dönem 3 Nisan 1939'da VI. dönem olmak üzere Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Siirt'ten milletvekili seçilmiştir (Arıtürk, 2003: 181; Kılıçcıoğlu, 1992: 21; Bayhan, 3).

Birçok ilim talebesi yetiştiren Halil Hulki Efendi'nin icazet verdiği öğrencileri arasında en meşhur olanı, kardeşi Cemil Aydın'dır (Atalay, 1946: 121).

Din adamı, müftü, eğitimci, milletvekili ve yazar gibi çeşitli unvanlara sahip olan Halil Hulki Efendi 04.06.1940 tarihinde Ankara'da vefat etmiş ve Cebeci Asri Mezarlığı'na defnedilmiştir (Arıtürk, 1946: 189; Bayhan, 2009: 49-61).

1.1. Eserleri

Kaynaklarda kendisi hakkında, edebî ve ilmi ehliyet ve istidadını beyan sadedinde, "Keskin zekâsı, kuvve-i hafıza ve natıkası, kudret-i ilmiye ve istinbatıyesi, ulema arasında meşhurdu. Yüksek bir şairdi. Nazmı ve nesri mu'cizdi." (Atalay, 1946: 121) gibi ifadeler kullanılan Halil Hulki Efendi'nin eserlerinden bazıları yayınlanmış olmakla beraber birçok eseri el yazması hâlinde kalmış olup eserlerinden şu ana kadar tespit edilenler hakkında aşağıda kısaca bilgi verilmiştir. Müellifin, bu çalışmanın konusu olan ve kısaca "*Makâmetü'l-Ehaveyn*" olarak adlandırdığımız ve kardeşi Cemil Efendi ile birlikte yazdığı eserinin dışında üç eseri vardır:

1.1.1. Muktetafu'l-Ezhâr fi Nazmi İzhârü'l-Esrâr

Eser, XVI. asır âlim ve şairlerinden Birgivi Muhammed Efendi'nin (öl. 981/1573) asırlarca Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuş ve Arapça nahiv ilmi ile ilgili olan "*İzhârü'l-Esrâr*" eserinin manzum hâle getirilmesiyle oluşmuştur. Bin beyitten oluşan eser, mesnevi nazım şekli ile yazılmıştır. Müellif, *İzhâr*'daki konuları 4 ana başlık altında toplamıştır. Eser, hicrî 1309 yılında Maarif Nezareti'nin

451 numara ve 26 Zilhicce 1309 (22 Temmuz 1892) tarihli iznine istinaden İstanbul'da Sanayi Mektebi Matbaası'nda basılmıştır. Eserin girişinde bulunan bilgiye göre eser, Şeyhülislam Cemaleddin Efendi'ye ithaf edilmiştir (Akay, 2019: 52; Yüksel, 1992: 191).

1.1.2. Sirâcî fî Nazmi İsâgucî

XIII. asırda yaşamış filozof, astronom, matematikçi âlim Esirüddin Ebherî'nin (öl. 663/1265) Arapça kaleme aldığı *İsâgucî* adlı mantık ilmine dair kitabının yine Arapça manzum hâlidir. Halil Hulki Efendi bu kitaptaki konuları 152 beyitte toplamış olup eser, 16 sayfadan ibarettir. Eserin sonunda bulunan bir kayıttan anlaşıldığına göre eser, Hasan Şevki adında bir hattata yazdırılmıştır. Şair, eserinin son beytinde aşağıda tercümesi verilen beyit ile eserinin telifine tarih düşürmüştür (Akay, 2019: 107):

أرأيت خلقاً بآية نوقِ أضاً به مصحح رف المنطق

“Süsleyip kitabını Hulki, söyledi tarihini

Aydınlattı mantık ilminin kandilini” (1310/1892-1893).

1.1.3. Muzîletü'l-Gavâmid fî Fenni'l-Ferâid

Şafîî ferâiz âlimi İbnü'l-Lebban'ın (öl. 402/1011) Arapça yazılan *Kitâbü'l-İ'câz* adlı ferâiz türündeki eserinin Arapça manzum hâlidir.

Ferâiz kitaplarında, tereke üzerindeki hak ve borçlar, miras hakkına sahip gruplar ve bunların hisseleri, mirasa engel durumlar, terekenin paylaşımıyla ilgili bazı özel problemler ve çözüm yolları; cenin, mefkûd, mürted, esir gibi özel durumlardaki mirasçıların hakları üzerinde durulur (Barakoğlu, 1995: 362).

Eserin kapağında “1311 hicrî tarihinde Maârif Nezâret-i Celîlesinin 340 nolu izni ile İstanbul'da basılmıştır.” ibaresi yer almaktadır. İlk sayfasında Beyazıt Camii müderrislerinden el-Hâc Ahmed Tâhir b. Halil el-Konevî ve Halil Hulki Efendi'nin hocası Siirt Ulu Cami Müderrisi Seyyid Yusuf Hayalî'nin (öl. 1921) takrizleri vardır. Ayrıca sayfa kenarlarında Beycurî (öl. 825/1422) ve Hatib Şirbinî (öl. 977/1570) gibi âlimlerin eserlerinden alınan bazı notlar bulunmaktadır (Akay, 2019: 114).

Eserin son beytinde düşürülen tarihten hareketle eserin 1305 (1887/1888) yılında bitirildiği anlaşılmaktadır. Ketebe bölümündeki kayıttan eserin, Halil Hulki Efendi'nin kardeşi ve öğrencisi Cemil Efendi tarafından istinsah edildiği anlaşılmaktadır (Aydın, 1311: 15).

2. Cemil Aydın

Halil Hulki Efendi'nin kardeşi ve aynı zamanda öğrencisi olan Cemil Aydın, 1878 yılında Siirt'te dünyaya gelmiştir. O da ağabeyi Halil Hulki Efendi gibi Kur'an-ı Kerim'i hıfz etmiş ve klasik medrese eğitimi almıştır. Siirt'te matbaacılık ve gazetecilik mesleklerine öncülük etmiş, medreselerde okutulan bazı kitapları bizzat kendi eliyle yazmıştır. Arapça ve Türkçe birçok şiiri bulunan şair, Siirt Rüştîye Mektebinin müdürlüğünü de yapmıştır. Cemil Aydın; Kurtuluş Savaşı sırasında Siirt'te kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine üye olmuş, Siirt'i temsilen Erzurum Kongresi'ne katılmış, kongrenin kapanışında aşr-ı şerif okumuştur. Cemil Efendi, 18.02.1948 tarihinde vefat etmiştir. Cemil Aydın'ın “Kemaliye” adlı methiyesi, eski Bağdat ve Şam Valisi Rizeli Ali Rıza Paşa'nın gazeline yaptığı “Doğruluk” adlı naziresi meşhurdur (Arpacık, 2004: 2; Çil, 2005: 161-162).

Cemil Aydın'ın, ağabeyi Halil Hulki Efendi ile birlikte yazdığı *Makâmetü'l-Ehaveyn* eserinin dışında *Şerhü'l-Kavâid* adlı eser ile ilgili bir çalışması bulunmaktadır. Söz konusu çalışma, XIV. asırda yaşamış Mısırlı Arap dili âlimi Cemalettin b. Hişam'ın (öl. 1360) Osmanlı medreselerinde okutulan *Kavâidü'l-İrâb* adlı kitabının talikatı mahiyetindedir. Cemil Efendi; *Şerhü'l-Kavâid* adlı eseri bizzat kendi hattıyla yazmış, sayfa kenarlarına çeşitli notlar ilave ederek bastırmıştır. Kitabın son sayfasında bu eseri istinsah ettiğine dair açıklamalar ile Cemil Aydın'ın imzası ve kitabın yazılış tarihi bulunmaktadır (Aydın, 1312: 46).

3. Makâmetü'l-Ehaveyn fî Menâkıbî's-Sâdâti Evlâdi Seyyidinâ el-Hüseyin

Halil Hulki ve kardeşi Cemil Efendi, bu eseri makâmât geleneğine uyarak edebî sanatlardaki maharetlerini ortaya koymak üzere Hazreti Hüseyin'in (ra) soyundan gelip o dönemde yaşamış ve devletin önemli mevkilerinde görev yapan zatlar hakkında makâme türünde kaleme almışlardır. Eserin yazma nüshası, Millet Yazma Eser Kütüphanesi Ali Emîrî Kitaplığı 1148 numarada kayıtlı olup 14 varaktan ibarettir. Her sayfa, 19 satırdan oluşmaktadır. Eser, siyah mürekkeple ve gayet düzgün, okunaklı bir rik'a hattı ile kaleme alınmıştır. Eserin başında ve sonunda Ali Emîrî Efendi'nin şahsî mührü bulunmakta olup eserin başka herhangi bir nüshası tespit edilememiştir. Eser, makâme türündedir.

Eserin başında “Makâmetü'l-Ehaveyn fî Menâkıbî's-Sâdâti Evlâdi Seyyidinâ el-Hüseyin” başlığı yer almaktadır. Başlık, eserin hem türüne hem de muhtevasına işaret etmektedir. Zira eser, barındırdığı bazı hususiyetler itibarıyla makâme türünün başlıca özelliklerini taşımaktadır. Bununla birlikte eserin geneli, Hazreti Hüseyin'in soyundan gelen ve müelliflerin zamanında yaşamış olan zatlar adına kaleme alınmış; eserde söz konusu zatlar övülmüş ve anlatılmıştır. Menkıbe ifadesi, “Bir zâtın fazilet ve meziyetine delalet eden fıkra ve bundan bahseden makale ve risale, medhiye; övünülecek güzel iş, hareket, vasıf ve meziyetler, çoğu tanınmış veya tarihe geçmiş kimselerin ahvâline ait fıkralar, hikâyeler” (Şemseddin Sâmî, 2012: 1422) gibi anlamlara gelir. Genellikle çoğul hâliyle “menâkıb” şeklinde kullanılan menkıbe; tasavvuf tarihinde, sufilerin hayatı çevresinde gelişen harikulade olaylar demek olan kerametleri nakleden küçük hikâyeler anlamında kullanılmıştır (Ocak, 2010: 27). Dolayısıyla eserin başlığında yer alan “Menâkıbî's-Sâdâti Evlâdi Seyyidinâ El-Hüseyin” ifadesi de eserin bu yönünü açıklamaktadır.

Makâmetü'l-Ehaveyn fî Menâkıbî's-Sâdâti Evlâdi Seyyidinâ el-Hüseyin adlı eserde Arapça nazım ve nesir bölümlerin yanı sıra benzerlerinden farklı olarak Türkçe şiirlere de yer verilmiştir. Bununla beraber eser, klasik makâmât türünün karakteristik niteliklerine uygun şekilde kaleme alınan mensur metinlerde Arapçanın incelikleri, anlatım gücü, edebî sanatları ve kelime oyunları secili bir üslupla yazılmıştır. Ayrıca sanath şiir türlerinden müşeccer ve görsel şiir türlerinde de iki kardeş, ayrı ayrı birer şiir kaleme almışlardır. Böylece şairler gerek mensur gerekse manzum bölümler aracılığıyla sanat ve edebiyattaki maharet ve yetkinliklerini ortaya koymuşlardır.

Klasik makâmât türünde genellikle hayalî bir olay, hayalî bir hikâyeci tarafından sanath bir üslupla anlatılır. Ancak söz konusu eserde herhangi bir hayalî olayın anlatılmadığı görülmektedir. Bununla beraber müellifler, kendi dillerinden kendi gerçek hayatlarından kesitler sunmuşlardır. Bu açıdan eserin bilinen makâmât türünden farklılıklar taşıdığı görülmektedir.

Eserin mensur bölümlerinin tamamı Arapça olarak kaleme alınmıştır. Bu mensur bölümlerde secili üslubun etkili ve başarılı bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bu durum, makâmât türünün en

karakteristik özelliği olup eserin makâmât türü içerisinde değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır. Eserde toplamda 10 şiir bulunmaktadır. Bu şiirlerin altısı Arapça, dördü Türkçedir. Arapça olan iki şiir görsel şiir tarzında yazılmıştır. Eserde kullanılan başlıkların tümü Arapçadır.

Eserin ilk dört sayfası mensur olarak kaleme alınmış olup aşağıda da görüldüğü gibi eser, oldukça süslü ve müsecca' olup besmele, hamdele ve salve bölümü ile başlamaktadır:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

أَحْمَدُ سَبَّحَكَ وَتَعَالَى حَمْدًا يَتَعَالَى وَيَتَعَالَى وَ عَلَى وَرَدَ الدُّهُوَ يَتَمَكَّنُ وَيَتَوَلَّى وَأُصْلَى عَلَى مَنْ لَمْ يَنْزَلَهُ وَ جَاهُوا لَمْ الْأَنْبِيَاءُ وَ تَبْلُغُ سَيِّدًا
الْمَجْتَبِ النَّبِيِّ وَ عَلَى شَيْعَةٍ وَ تَوَكَّلْ وَ عَشِيرَةٍ وَ بَنِي اللَّهِ يَا ذَا الْقُرْبَى وَ الطُّوَلُ أوردت سلسلياً حَوْضَهُ بِحَمْدِ الْعَطِي وَ الْهَيْئَةِ اللَّحْمِ بِسَطِّ فُلْكَ
الْإِبْتِهَالِ الْبَيْدِ اسْتَجِدُّ دَعْوِي بِحَقِّ ظَنِّي لَيْدِي سَمِعُ الدَّعَاءِ وَ كَرَمُ الْعَطَاءِ

Tercümesi şu şekildedir:

“Allah’ın adıyla. O’dur esirgeyen ve bağışlayan. Hamdolsun Allah’a. Münezzehtir cümle kusurdan. Öyle bir hamd ki yüce ve âlâ. Aktıkça zaman, döndükçe devran. Salat olsun Resul’üne. O’dur Hakk’ın habibi. Enbiyanın iftihar, serveri, şan ve şeref sahibi. Salat olsun ol Resul’ün âline, ashabına. Soyuna, oymağına, cümle evladına. Ey kuvvet ve kudret sahibi! Dehşetli gün hesap anı, ya Rabbi! Can susuzluktan kavruğunda, suvar bizi pınarında. Allah’ım boş çevirme elimi. İcabetinle kabul eyle dileğimi. Ol Resul’ün hakkı için el-aman! Sensin duaları duyan, sensin ihsan bağışlayan.”

Söz konusu bölümün devamında Halil Hulki Efendi, çocukluğundan beri nazlı bir şekilde yetiştirildiğini, ilim yolunda yaptığı fedakârlıkları, kardeşi Cemil’i yetiştirmek için sarf ettiği gayretleri, İstanbul’a gidişini ve hac yolculuğunu anlatmıştır. Hac esnasında Seyyid Abdülkerim Berzençî ile tanışarak ona misafir olduğunu ve burada yaptığı ziyaretleri, hacdan Siirt’e dönüşünde Necid mutasarrıfı iken Siirt mutasarrıflığına tayin edilen Musa Kâzım Paşa ile tanışmalarını ve onun hakkındaki düşüncelerini anlatmıştır. Bu bölümde de tüm mensur bölümlerde olduğu gibi seci sanatı etkili ve başarılı bir şekilde kullanılmıştır.

Eserin kendisine sunulduğu Musa Kâzım Paşa, Necid mutasarrıfı iken 11 Mayıs 1902’de Siirt mutasarrıflığına atanmıştır. Bir süre sonra Musa Kâzım Paşa hakkında görevini ihmal ettiği yönünde şikâyetler başlamıştır. Paşa, bu şikâyetlere cevap olarak yazdığı 10 Ocak 1905 tarihli mektubunda, Eruh ve Pervari aşiretleri arasında bulunan düşmanlık nedeniyle kazalarda asayiş probleminin olduğunu, aşiretler arasındaki çatışmayı bitirmek ve uzun zamandır toplanamayan vergileri toplamak amacıyla aylardan beri yağmur çamur, dağ bayır demeden dolaştığını ve görevinin başında olduğunu ifade etmiştir. Paşa, yaptığı bunca hizmete karşılık olarak takdiri hak ediyorken şikâyete maruz kalması sebebiyle çok üzüldüğünü belirterek görev yerinin değiştirilmesini talep etmiştir. Hakkındaki şikâyetler ve yaptığı talep bir süre sonra dikkate alınmış, Ergani mutasarrıfı ile yer değiştirmesi uygun bulunmuştur. 14 Ocak 1905 tarihinde Ergani mutasarrıfı Hüsamettin Bey Siirt sancağına, Musa Kâzım Paşa da Ergani mutasarrıflığına tayin edilmişlerdir (Çelik, 2019: 85).

Musa Kâzım Paşa’yı oldukça seven müellifler, ona sundukları Türkçe ve Arapça şiirleri, tarihleriyle birlikte kaydetmişlerdir. Eserde yer verilen ilk şiir, Halil Hulki Efendi’ye ait olup “El-ebyatü’l-Arabiye” başlığını taşımaktadır. Bu şiir, Arapça methiye türünde yazılmış dört beyitlik bir gazeldir. Ancak şiirde herhangi bir mahlas kullanılmamıştır. Şiirde Musa Kâzım Paşa övülmektedir.

Bu Arapça kısa şiirden hemen sonra yine Musa Kâzım Paşa için ancak bu defa Türkçe olarak yazılan 10 beyitlik bir methiyeye yer verilmiştir. Şiirde aruzun remel bahrinin en yaygın kalıplarından olan “fâ’ilâtün / fâ’ilâtün / fâ’ilün” kalıbı kullanılmıştır. Aşağıda matla beyti verilen ve “El-ebiyâtü’t-Türki” başlığını taşıyan bu manzume, kaside nazım şekli ile yazılmıştır:

“Esdî bād-ı ‘anberîn-i gül-nişâr
Bād-ı ‘adl ü fazl ü ikdâm u fiḥâr
Rûḥuna reyḥânına ezḥârına
Gıbṭa-verdir revnaḳ-ı faşl-ı bahâr”

Halil Hulki Efendi, bu kasidede klasik edebiyat geleneğindeki kalıp ifadeleri kullanarak teşbih ve mübalağa sanatları ile Musa Kâzım Paşa’yı övmektedir. Paşa; adalet, fazilet, gayret ve iftiharın sembolüdür. Bahar mevsimi bile onun kokusuna gıpta eder. Onun mutasarrıf olması kendilerini ziyadesiyle sevindirmiştir. Paşa etrafına ilim irfan saçan bir yüreğe sahip olup muktedir ve ilham verici bir kişiliğe sahiptir. O, çok vakur ve cömertliğin madenidir. Kemal ve hüner ehli onun yüce meclisi ile iftihar ederler. Bizler onun sayesinde Allah’ın lütuflarına mazhar olduk. Bu yüzden de bizler bahtiyarız, bahtiyarız, bahtiyar...

“Ḥulḳiyâ taşdı‘ edip verme meel
Sen de de herkes gibi leyl ü nehâr
Cümle eşbâliyle Mûsâ Kâzım‘ı
Eyleye Ḥaḳ kâmurân u nâmdâr”

Şair, şiirin sonunda kendisine seslenir ve herkesin gece gündüz Paşa’ya müracaat ederek onu rahatsız ettiğinden dolayı kendisinin de bıkkınlık vermemesi gayesine binaen, sözü kısa kesmesi gerektiğini ifade ederek Allah’tan, Musa Kâzım Paşa’yı tüm ailesi ile beraber mutlu etmesini dilemektedir.

Bu bölümden sonra Cemil Efendi’nin Musa Kâzım Paşa’ya hitaben yazdığı “el-Arabiye” başlığını taşıyan Arapça iki beyitlik bir manzume yer almaktadır. Söz konusu manzume, kudûmiye türünde kaleme alınmıştır. Kudûm kelimesi sözlükte; “gelme, uzak bir mahalden veya uzun bir yoldan gelip yetişme, vüsûl, muvâsâlât, uzak bir yoldan, uzak bir yerden gelme, ayak basma” gibi anlamlara gelmektedir (Sami, 2009: 1059; Devellioğlu, 2004: 525). Bir edebî terim olarak ise kudûmiye; makamı büyük ve önemli bir zatın seferden dönmesi ya da herhangi bir şehre teşrifi vesilesiyle yazılan, avdetin veya teşrifin tebrik edilip şairin ve halkın duygularının yansıtıldığı manzumelere denir (Batur ve Yıldız, 2019: 260). Kudûmiye türündeki bu manzume, kıt’a nazım şekli ile yazılmış olup şiirde Cemil Efendi, Musa Kâzım Paşa’nın Siirt mutasarrıfı olarak şehre atanmasını tebrik ve istikbal etmektedir. Kudûmiye şöyledir:

قَدَسَ فَيْلًا عَلَى الرَّأِ وَالْعِي وَ الْعِيُ عَدَ الضَّرِّ وَالْبَاسِ
لَا لِي بِرُطَابِيَّ بِيَّ قَدَسَ كَرَمًا لِيَّ اصْطَلَقْتُ يَوْمِيَّ عَلَى النَّاسِ

Tercümesi şu şekildedir:

“Hoş geldin ve yerin baş göz üstünde
Ey mededimiz darlıkta ve zor günde
Rabb’im şu sözle razı kılsın seni her zaman
Ey Musa seni seçtim insanlar arasından”

Bundan sonraki bölümde Cemil Efendi'nin Türkçe kaleme aldığı ve "Türki" başlığını taşıyan 24 beyitlik bir kasidesi gelmektedir. Şair, kasidesinin 22. beytinde "Cemil" mahlasını kullanmış olup şiirini aruzun hezec bahrinin "mefâ'ilün / mefâ'ilün / mefâ'ilün / mefâ'ilün" kalıbı ile kaleme almıştır. Şiirin yazılış tarihi, şiirin hemen sonuna 4 Kanunuevvel 1318 (17 Aralık 1902) olarak kaydedilmiştir. Bu şiir de Musa Kâzım Paşa için yazılan bir methiyedir. Şiirin matla beyti şu şekildedir:

"Meh-i revnağ-fezâ-yı 'âlemiñ zîbinde 'unvânı
Ġarîk-i baħr-ı envâr eyledi âfâk ü ekvânı"

Yukarıda söz edilen şiirden sonra Halil Hulki Efendi ile kardeşi Cemil Efendi'nin birlikte yazdıkları ve Siirt mutasarrıfından gördükleri kadirşinaslık üzerine mutasarrıfı öven 5 satırlık mensur bir bölüm gelmektedir. Bu bölümden sonra Halil Hulki Efendi'nin Musa Kâzım Paşa için yazdığı ve "El-ebyât" başlığını taşıyan Arapça bir şiiri gelmektedir. Şiirin altına 2 Şubat 1318 (16 Şubat 1903) tarihi kaydedilmiştir. Kaside nazım şekli ile kaleme alınan şiirin türü methiyedir. 29 beyitlik bu methiyenin sonuna "Zeyl" başlığı altında iki beyitlik bir bölüm daha eklenmiştir.

Halil Hulki Efendi, bu bölümde öncelikle Musa Kâzım Paşa'yı methiye geleneğinde sıkça rastlanan kalıp ifadelerle sanatlı bir üslupla övmektedir. Sonrasında Halil Hulki Efendi, kendisinin Siirt havalisinde ilim ve tahsil itibarıyla parmakla gösterilecek derecede meşhur ve birçok kitap telif ettiği hâlde ilmi mertebesine muvafık bir makamda olmadığından şikâyetçi olmakta ve Musa Kâzım Paşa'dan kendisi için kadrine münasip bir vazife veya makam talep etmektedir. Şiirin zeylinde kardeşi Cemil Efendi için de benzer taleplerde bulunmaktadır.

Bundan sonra 5 satırlık mensur bir bölüm gelmektedir. Bu bölümde Siirt Mutasarrıfı Musa Kâzım Paşa'nın, yazdıkları bu şiirleri çok beğenip taleplerine icabet ederek Şeyhülislam ve meşihat makamına kendileri için iltimasta bulunduğu ifade edilmektedir. Bunun üzerine Halil Hulki Efendi ile kardeşi Cemil Efendi, yine Musa Kâzım Paşa'yı öven ayrı ayrı birer Arapça görsel şiir hazırlayarak bayram tebriği niyetiyle Siirt mutasarrıfına takdim ederler. Söz konusu şiirlerin altına 27 Muharrem 1321 (25 Nisan 1903) tarihi kaydedilmiştir.

Öncelikle büyük kardeş olan Halil Hulki Efendi'nin müşeccer tarzındaki görsel şiir, daha sonra da Cemil Efendi'nin Şahin Giray tarzında yazdığı görsel şiiri art arda verilmiştir.

Arapça "şecera" kökünden türeyen "müşeccer", sözlükte, "ayrılığa düşmek, ayrılmak" anlamına gelmekte olup "ağaç şekli verilmiş şey" demektir. Bir edebî terim olarak ise müşeccer şiir, gövde ve dalları ile ağaç biçiminde düzenlenmiş bir nazım türünün adıdır (Saraç, 2001: 285).

Müşeccer şiirlerde, öncelikle şiirin kökü ve gövdesi (cezr) konumunda bir beyit verilerek şiir sayfanın ortasına gelecek şekilde aşağıdan yukarıya doğru yazılır ve ağaç gövdesi gibi dikilir. Daha sonra aynı vezin ve kafiyede olan ve gövde beytin hizasındaki kelimeyle ilgili bulunan sağdan ve soldan fer'i (dal) beyitler, ağaç dalları biçiminde aşağıdan yukarıya doğru paralel olarak sıralanır. Böylece gövde beytin her kelimesiyle başlayan sağ ve sol dal konumunda iki tamamlayıcı beyit meydana gelir. Dal beyitlerin ilk kelime veya kelimeleri gövde beytin kelime veya kelimeleriyle başlarsa da farklı kelimelerle devam eder ve tamamlanır (Durmuş, 2006: 159; Hüseyin, 2012: 39; Şenödeyici, 2012: 86).

Halil Hulki Efendi'nin müşeccer şiirinin kökü ve gövdesi (cezr) konumunda;

"مُنْجِي لِنِ السَّيْرِ إِمْرُ الْكُرْمِ نَقِي الْفَحْمِ بِي الْكِرْمِ لِكَاطِمِ حِي الشُّعَارِ نَوْ الْعُمَاءِ"

Adres
RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi
Osmanağa Mahallesi, Mürver Çiçeği Sokak, No:14/8
Kadıköy - İSTANBUL / TÜRKİYE 34714
e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124, +90 216 773 0 616

Address
RumeliDE Journal of Language and Literature Studies
Osmanağa Mahallesi, Mürver Çiçeği Sokak, No:14/8
Kadıköy - ISTANBUL / TURKEY 34714
e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124, +90 216 773 0 616

“Övgüm Hasaneyn’in torunu, haşmetli evlat, cömertlerin imamına

Kerem sahibi, şairlerin sığınağı, âlimler melcei Kâzım’a”

beyti yer almaktadır. Diğer beyitler birinci beyitte ilk kelimededen sonra, ikinci beyitte ikinci kelimededen sonra, sırasıyla aynı şekilde sağ ve sol dallara uzanarak devam etmektedir. Bir başka ifadeyle birinci beytin ilk kelimesi, diğer beyitlerin de ilk kelimesi olarak tasarlanmıştır.

Cemil Efendi, Arapça görsel şiirine geçmeden önce Türkçe olarak kıt’a nazım şekli ile bir şiir yazmıştır. Bu şiirin başlığı, “ve hazîhi şuret’üt-tebcîl li-aḥî Cemîl” dir. Anlamı ise, “Bu, kardeşim Cemil’in tebcil/ yüceltme suretidir.” şeklindedir. Şiir, aruzun remel bahrinin “fâ’ilâtün / fâ’ilâtün / fâ’ilâtün / fâ’ilün” kalıbı ile yazılmış olup aşağıda verilmiştir:

“Levḥa-i zerrîn-i tavşîfînde ey ‘âlî-tebâr
Kilk-i la‘l-efşânımı hem-vâre taḥrîk eylerim
Ka‘be-i âmâl-i ‘âlî‘l-‘âliñi taḥdîs ile
Sâl-i ferruḥ-fâliñi tes‘îd ü tebrîk eylerim”

Yukarıdaki kıt’adan sonra Cemil Efendi’ye ait olan ve Şahin Giray tarzında yazılmış bir görsel şiir gelmektedir. Şahin Giray üslubunda yazılan şiirlerde anlam kadar görselliğe de önem verilmiş, her sözcük için bir mühendis titizliği ile şiirler görsel bir insicam içerisinde oluşturulmuştur. “Dairesel olarak çizilmiş ve bir gülü andıran şiirlerinde merkezde yer alan harf, her dizinin ilk ve son harfini teşkil etmektedir. Ayrıca oluşturulan gazelin her beytinin son harfi tersinden okunduğu zaman, sonraki beytin ilk mısraının ilk kelimesini oluşturmaktadır. İç içe geçmiş yarım dairelerin kesişen kısımlarında yer alan kelimeler ise şiirin kesişen tüm dizelerinde ortak olarak kullanılmaktadır.” (Arslan, 2019: 4).

Bu görsel şiirde, beyitler dairevî bir desenin içine birbiriyle bağlantılı ve iç içe geçmiş yapraklar şeklinde oldukça sanatkârane yazılmıştır. Şiir;

عَجَّ قَيْدُ فَيْتِلْهُ مَوْتِلْهُ - جَا أَرْخُ نَلْفُ غَوْتِلْ إِبَا مَا لَوِيْ بِأَسْلُ نَتَمْع

“Öyle bir merde yönel ki ulu bir namı var aramızda

Yardımlını görürsün gözler ümitsizlikten yaşardığında”

beytiyle başlayıp,

شِعْرٌ بِنَدَاكَ جَلِيْبٌ رَاقِيًا أَرْخُ - الْعَادِ وَالْأَعْيُ بِإِ مَلَانِي بِالرَّزَايَا تَجْع

“Cemil’in hatırasıyla yaşa yüce doruklara tırmanarak

Ey çarem, düşmanların perişan olsun rezaletle boğuşarak”

beytiyle biten bu şiirde beyitlerin ilk harfleri, şeklin ortasında bulunan ع /ayın harfi ile başlayıp sonu da yine ع /ayın harfi ile bitmektedir. Beyit ve kelimelerin bu hâli, suyun havuzlardaki devr-i daim/sürekli döngüsünü andırmaktadır. Dolayısıyla şair, söz konusu görsel şiirini bir büyük daire ve bu daireye iç içe geçirilmiş bir şekilde eklenen on üç yarım daireden oluşturmuş ve bununla sanatkârlığının bütün hünerini sergilemiştir. Bu durum, makâmât türünün ruhuna oldukça uygun bir tarz ve üsluptur.

Görsel şiirlerden sonra mensur bir bölüm gelmektedir. Burada söz konusu şiirlerin Musa Kâzım Paşa'ya sunulmasından sonra aralarında geçen sohbetler, hatıralar ve Paşa'nın nesebi hakkındaki bilgilerin verilmesinden sonra Musa Kâzım Paşa'nın, amcasının oğlu Seyyid Mehmet Şükrü Bey'e iki kardeş için referans mahiyetinde Arapça olarak yazdığı 1 Mayıs 1319 (14 Mayıs 1903) tarihli mektubun suretine yer verilmiştir. Bu mektubun sonunda "Es-seyyid Musa Kâzım el-Hüseynî ibn-i ammikum" (Amca oğlunuz Es-seyyid Musa Kâzım el-Hüseynî) ibaresi yer almaktadır.

Musa Kâzım Paşa'nın, amcasının oğluna iki kardeş için yazdığı mektuptan sonra her iki kardeşin bu mektuba karşı duydukları memnuniyeti ifade eden mensur bir bölüm gelmektedir.

Halil Hulki ve Cemil Efendi bu mektuba karşılık olarak teşekkür sadedinde bir şiir de kaleme almışlardır. Söz konusu şiir, müşterek şiir tarzında yazılmıştır. Müşterek şiir, birden çok şairin katılımıyla yazılan şiirlerin genel adıdır. İlk örnekleri eski Arap edebiyatında görülen ve "temlît" adı verilen bu tarz şiirler, belagat âlimleri tarafından "güzel lafız iştiraki" olarak değerlendirilmiştir. Bu tür manzumelerde şairlerin her biri, bir beytin birer mısramını söylemek suretiyle şiire katkıda bulunur (Durmuş, 2006: 171-172).

İki kardeşin birbirinin ardı sıra devam eden birer beyit ile müşterek olarak yazdıkları söz konusu şiirin dili Arapça olup 32 beyitten oluşmakta ve 11 Eylül 1319 (24 Eylül 1903) tarihini taşımaktadır. Manzume kaside nazım şekli ile yazılan bir methiyedir. Şiirin ilk beytini büyük kardeş Halil Hulki Efendi, ikinci beytini ise Cemil Efendi yazmış ve her beytin şairinin adı beyitten önce yazılmıştır. Dolayısıyla her bir kardeş on altışar beyit yazmıştır. Bu beyitlerin herhangi birinde mahlas kullanılmamıştır.

Yukarıda söz edilen iki kardeşin yazdığı müşterek şiirden hemen sonra bu manzumeye cevap mahiyetinde Musa Kâzım Paşa'nın yazdığı, teşekkür ve iltifatlarla dolu, 6 Eylül 1319 (19 Eylül 1903) tarihli bir mektubu verilmiştir. Bu mektubun sonunda imza olarak sadece "Kâzım" adı kullanılmıştır.

Musa Kâzım Paşa'nın yazdığı teşekkür mektubundan sonra Cemil Efendi tarafından yazılmış "et-Tevessül" başlığını taşıyan Arapça 34 beyitlik bir kaside gelmektedir. Bu şiirin yazılış tarihi olarak 2 Teşrinisani 1319 (15 Kasım 1903) kaydedilmiştir.

Tevessül kelimesi sözlükte "Bir aracı vasıtasıyla maddi veya manevi derecesi yüksek birine yaklaşmayı arzu etmek, iyi amellerle Allah'a yaklaşmayı ummak" anlamındaki "vesl" kökünden türemiş olup kişinin salih amelleri, Hz. Peygamber'i (asm) ya da değer verdiği velileri vesile yaparak Allah'a yakın olmaya çalışmasını ifade eder (Yavuz, 2012: 6). Bazen aracı kılınan kişi Hz. Peygamber (asm) dışında Allah'a yakınlığı ile bilinen bir veli, ermiş, tasavvuf ehli gibi zatlar da olabilir. Şefaate edeceği ümit edilerek duada şefaateçi kılınan kimseler arasında evliya veya toplum nezdinde muteber olan dinî şahsiyetler de olabilir. Arap edebiyatında dinî şiirler başlığı altında incelenen tevessül için Türk-İslam edebiyatında daha çok duanâme, niyaznâme veya şefaatenâme ifadeleri kullanılmıştır (Demirayak, 2015: 49-76).

Cemil Efendi tevessül türünde yazdığı bu şiirinde Musa Kâzım Paşa'nın şeceresinde bulunan zatlara zikredip, onlarla tevessül ederek son beyitte dönemin padişahı Sultan II. Abdülhamid'e ve Musa Kâzım Paşa'ya dua etmektedir.

Bu bölümden sonra Musa Kâzım Paşa'nın akrabalarından olan Seyyid Halil Şükrü Bey için yazıldığı anlaşılan ve 5 Teşrinisani 1319 (18 Kasım 1903) tarihli Türkçe bir şiir gelmektedir. Aşağıda ilk bendi verilen manzume, murabba nazım şekli ile yazılmıştır. Murabba-i müzdevic tarzında yazılan murabba 12 bendden oluşmaktadır:

“Esti yine bād-ı şabā
Verdi yine şevk u tarab
Büy-ı ‘abir-i dil-keşi
Ālemleri mest etti hep”

Şair, murabban ilk 7 bendinde bahar mevsiminin güzelliklerinden, eğlence ve sohbet meclislerinin zevk ü sefasından bahsetmiş, daha sonra aşağıdaki bend ile Seyyid Halil Şükrü Bey’i övme faslına geçmiştir:

“Döndü yine hengām-ı gül
Şun sākīyā aqdāh-ı mül
Bulsun yine neş’e gönül
Tā medh edem şem‘-i edeb”

Şiirde yine klasik Türk edebiyatında sıkça rastlanan kalıp övgü ifadeleri ile Şükrü Bey methedilmiştir. Şaire göre Seyyid Halil Şükrü Bey, ümmetin gönüllere huzur veren mumu, kandili; devrin uğurlu ve mübarek olan kişisi ve girdiği her yere ayağı uğurlu gelen şahsiyetidir. Yüce ahlaka ve yüksek bir hamiyete sahip olan Şükrü Bey, Arap ve Acemlerin övdüğü bir zattır. O, ilim ve marifetin eşsiz hazinesi ve cömertliğin deryasıdır.

Bu beyitlerden sonra salat u selam faslı ile kitaba son verilmiştir.

Sonuç

Makâme, hayalî bir kahramanın başından geçen olayların hayalî bir anlatıcı tarafından anlatıldığı kısa hikâyeler serisinden meydana gelen edebî bir tür olup bu konuda yazılan eserlerin ortak adıdır. Bu tür için daha çok sözcüğün çoğul hâli olan makâmât ifadesi kullanılır. Genellikle bir olay etrafında şekillenen makâmelerde amaç; dilin inceliklerini göstermek, müellifin dil, edebiyat ve belagat başta olmak üzere diğer ilimlerdeki bilgi, beceri ve maharetini yansıtmak şeklinde farklı veya birkaç anlama gelecek kelimeler kullanmak; nahiv bilmeceleri, edebî sanat ve nükteler ile Arapça deyim ve atasözlerinden örnekler verilerek okuyucuların ilgisini çekecek hikâyelerle hoşça vakit geçirmelerini sağlamaktır.

Arap edebiyatında makâme türünde kaleme alınan ilk eser, Bedüzzaman el-Hemedânî’nin *Makâmât* adlı eseridir. Hemedânî’den sonra gelen el-Harîrî, Hemedânî’nin yolunu takip ederek ve onun açtığı çığırını daha da geliştirerek *el-Makâmât* adlı eserini yazmıştır. Bu iki eser yüzyıllarca beğenilerek okunmuş, zaman içerisinde Arap belagati ve üslup ustalığının sembolü hâline gelmiş ve birçok müellif tarafından taklit edilmiştir.

Makâme türü eserlerin telifi, XIX ve XX. yüzyıllarda da devam etmiş fakat zaman içerisinde gelenekselleşen tarzın dışında da makâmât örnekleri yazılmıştır. Makâme türünün bir örneğini de Halil Hulki Efendi ile kardeşi Cemil Efendi birlikte yazmışlardır. Halil Hulki Efendi ve Cemil Efendi, Hazreti Hüseyin’in (ra) soyundan gelip o dönemde yaşamış olan -özellikle Siirt mutasarrıfı Musa Kâzım Paşa hakkında- devletin önemli mevkilerinde görev yapan zatlara takdim edilmek üzere edebî sanatlardaki maharetlerini ve ustalıklarını ortaya koymak amacıyla makâme türünde *Makâmetü'l-Ehaveyn fi Menâkıbî’s-Sâdâti Evlâdi Seyyidinâ el-Hüseyin* adlı eseri kaleme almışlardır. Eserin Arapça mensur olan bölümlerinde Arap dilinin incelikleri, anlatım gücü, edebî sanatları ve kelime oyunları secili bir üslupla gözler önüne serilmiştir. Özellikle önemli bir birikim ve kabiliyet gerektiren görsel şiir türünde de iki kardeş, Arapça olarak ayrı ayrı birer şiir yazmışlardır. Şairler bu metinler ile de şiirdeki maharet

ve yetkinliklerini ortaya koymuşlardır. Eserde Arapça 2 görsel şiirin yanı sıra Arapça olarak kaleme alınmış 4 şiir daha bulunmaktadır. Görsel şiirlerden biri müşeccer, diğeri ise Şahin Giray tarzında yazılmış olup şiirlerin ikisi de Musa Kâzım Paşa'ya teşekkür mahiyetinde yazılan methiyelerdir. Görsel şiirlerin dışındaki Arapça şiirlerin ikisi methiye, biri kudûmiye biri de tevessül türündedir. Her iki şair de gerek Türkçe gerekse Arapça şiirlerinde aruz vezni oldukça başarılı bir biçimde kullanmışlardır.

Eser, benzerlerinden farklı olarak Türkçe şiirler de ihtiva etmektedir. Eserin Türkçe bölümlerinin tamamı manzumdur. Türkçe şiirlerin biri kıt'a, biri murabba, ikisi de kaside nazım şekli ile kaleme alınmış olup bu şiirlerde şairler klasik Türk edebiyatının yaygın mazmunlarını başarılı bir şekilde kullanmışlardır. Türkçe şiirlerin tamamının türü methiyedir. Bu özellikleriyle eser hem Arap hem de Türk edebiyatı açısından incelenebilecek bir eser olup makâme türündeki nadir eserlerden biridir. Eserin tamamı incelendiğinde Halil Hulki Efendi ve ailesi hakkında önemli bilgiler taşıması, döneminin sosyal, siyasi ve fikrî atmosferi hakkında çeşitli bilgiler vermesi bakımından büyük bir değere sahip olduğu görülmektedir.

Kaynakça

- Akay, S. (2020). *Belgelerle Siirt'in manevi dinamikleri, âlimleri ve eserleri*, Siirt: Birlik Gazetecilik ve Matbaacılık.
- Akay, S. (2019). *Edebî zevk-Siirtli Halil Hulki Efendi ve Muktetafu'l-ezhar fi-Nazmi İzhârî'l-esrar adlı eseri*. Siirt Birlik Gazetecilik ve Matbaacılık: Siirt.
- Akay, S. (2019). Halil Hulki Efendi ve Muktetafu'l-Ezhâr Fî Nazm-i İzhârî'l-Esrâr İsimli Eseri. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 / 14 (Aralık), 338-351.
- Arıtürk, A. ve F. (2003). *Siirt'le ilgili anekdotlar*. Siirt.
- Arpacık, M. T. (2004). *Tarihsel arşiv araştırması*. Ankara.
- Arslan, M. U. (2019). Klasik Türk edebiyatında Şahin Giray üslubu, *Edebî Eleştiri Dergisi*, c. 3/1, s. 1-14.
- Atalay, Ö. (1946). *Siirt Tarihi*. İstanbul: Çeltüt Matbaası.
- Aydın, C. (1312). *Şerhü kavâidi'l-i'râb*. Ankara: İbrahim Efendi Matbaası.
- Aydın, H. H. (1310). *Siraci fi-nazm-i İshâgûcî*, İstanbul: İbrahim Efendi Matbaası.
- Aydın, H. H. (1311). *Muzîletü'l-Ğavâmid fi Fenni'l-Ferâid*, İstanbul.
- Aydın, H. H. (1319). *Makâmetü'l-Ehaveyn*, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Kitaplığı, nr 1148, vr. 1a-20b.
- Ayyıldız, E. (2003). "Makâme". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: C. 27, s. 417-419.
- Bardakoğlu, A. (1995). "Ferâiz", *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: C. 17, s. 362.
- Batur, H.; Yıldız, E. (2019). Şeyhülislam Muhammed ve Sâmih'in kudûmiyeleri üzerine mukayeseli bir inceleme. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (14), 259-288. DOI: 10.29000/rumelide.541019.
- Bayhan, T. *Mücadele Gazetesi*. Siirt: 20.07.2009 sayısı.
- Bayhan, T. *Özel Arşiv Araştırması* tarih ve baskı yeri yok.
- Çelik, A. (2019). *Tanzimattan cumhuriyete Siirt*. Siirt: Emin Matbaacılık.
- Çil Yücel, (2005). *Erzurum kongresine katılan delegelerin biyografileri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Demirayak, K. (2015). Osmanlı dönemi Arap edebiyatında tevessül şefaât dileme ve yakarış şiirleri. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, vol. 1, no. 1, pp. 49-76, 2015.
- Devellioğlu, F. (2004). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lügat*. Ankara: Aydın Yayınları.

- Durmuş, İ. (2006). "Müşeccer". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: C 32, 158-160.
- Durmuş, İ. (2006). "Müşterek". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: C 32, 171-172.
- Er, R. (1994). *Bediü'z-zamân el-Hemedâni ve makâmeleri* İstanbul: MEB Yayınları.
- Hüseyin, F. Y. (2012). *Cemâliyetü'l-Kasîdeti'l-Hendesiyye beyne'l-Vâkii ve't-Tumûh, Mecelletu Külliyyeti'l-Ulûmi'l-İslamiyye*, C. 7, s. 12, 1-58.
- Kılıç, H. (1997). "Harîrî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara: C. XVI, s. 417-419.
- Kılıçoğlu, C. (1992). *Her yönüyle Siirt*. Ankara.
- Ocak, A. Y. (2010). *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Öztürk, M. ve Mertoğlu, M. S. (2013). "Zemahşerî". *TDV İslâm Ansiklopedisi* İstanbul: C. 44, s. 235-238.
- Sami, Şemseddin (2009). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Saraç, M. A. Y. (2001). *Klasik edebiyat bilgisi belâgat*. İstanbul: Bilimevi Basın Yayın.
- Şenödeyici, Ö. (2012). *Osmanlı'nın görsel şiirleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Yavuz, Y. Ş. (2012) "Tevesşül", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: C. 42, s. 6-8.
- Yüksel, E. (1992). "Birgivi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: C. 6, s. 191-194.

Metin

-1-

El-ebyatü't-Türkî

fâ' ilâtün / fâ' ilâtün / fâ' ilün

- 1 Esdi bād-ı ' anberīn-i gül-nişār
Bād-ı ' adl ü faẓl ü iķdām u fiḥār
- 2 Rūḥuna reyḥānına ezhārına
Ġıbta-verdir revnaķ-ı faşl-ı bahār
- 3 Oldu ya' nī bizlere sūr u sūrūr
Maķdem-i devletlerinde bī-şumār
- 4 Hazret-i Mūsā-yı vālā-cāhımız
Ma' delet-kār ü mekārīm-edşār
- 5 Mülhem ü rüşen-zamīr ü muķtedir
' İlm ü ' irfān-güster ü ' āli-tebār
- 6 Bülbül-i vāsi-cebīn-menkabet
Ma' den-i cūd ü vezīr-i pūr-vaķār
- 7 Cümle erbāb-ı kemalāt ü hüner
Bezm-i ' ālisinde eyler iftiḥār

- 8 Bizleriz elṭāf-ı Hāḫḫ'ın mazharı
Baḫtıyārız baḫtıyārız baḫtıyār
- 9 **Hūlkiyā** taşdı' edüp verme melel
Sen de de herkes gibi leyl ü nehār
- 10 Cümle eşbāliyle **Mūsā Kāzım'ı**
Eyleye Hāḫ kāmūrān u nāmdār

-2-

Türki*mefā' ilün / mefā' ilün / mefā' ilün / mefā' ilün*

- 1 Meh-i revnaḫ-fezā-yı 'ālemin zibinde 'unvānı
Ġarīḫ-i baḫr-ı envār eyledi āfāḫ ü ekvānı
- 2 Semāda şerm-sārīden kevākib oldu hep nā-būd
Bu çerḫiñ ḫaldı kendinden 'ibāret gird ü devrānı
- 3 Yeriñ de ḫalmadı bir cānibinde zerre-i zulumet
Yapıldı maṭla'ında cā-be-cā raḫş-ı firāvānı
- 4 Gül-i ḫamrā-yı şad-berk-i bahār-ı 'adl ü tedbiri
Ḳarīn-i ḫāf-ı ḫānūn-ı hidāyet-baḫş-ı furḫānı
- 5 O biḫ şekli görüp taşvīrine ḫalkıssa elbette
Olurdu vālih ü şeydā bugün Behzād ile Mānı
- 6 Hūdā'nın raḫmet ü birr-i luṭf-ı maḫşüşü olup el-ḫaḫ
Füyüzātı 'umūma iñdirir bāran-ı nīsānı
- 7 'Aceb mi āleme gelse vücūduyla ḫayāt-ı nev
Bu 'irfān-perver ü zıll-ı zalil-i zāt-ı Sübhānı
- 8 Şeh-i Fārūḫ-tab' u ğıbṭa-baḫş-ı dāverāndır bu
Şeref-ārā-yı baḫt ü taḫt-ı mülk-i āl-i 'Osmānı
- 9 Budur zāt-ı merāḫim-pişe vü sermāye-i devlet
Budur kā'im-maḫām-ı Aḫmed-i Muḫtar-ı 'Adnānı

- 10 Koyardı şimdi ol Nüşîrevân-ı ‘âdil olsaydı
Dehânında bu ‘aşrın ‘adle engüş-ti hayrânı
- 11 Şükûh u şevketiyle etdi dünyâyı bütün teşhîr
Meger dest-i hümâyûnundadır mühr-i Süleymânî
- 12 Becâdır ‘aşrımız olsa mübâhî cümle a‘şâra
Teraqqî buldu ‘ahdinde cihânîñ çünki ‘umrânı
- 13 Cihânın ser-te-ser mestûr iken bü-yı kemâlâtı
Zamânında açıldı nâfe-i müşğîn-i ‘irfânı
- 14 Âniñ’çündür güher-püş hüner-i bî-ğad olup hattâ
Uyandı h‘âb-ı gafletten nice mefrûr-ı nâdânı
- 15 Ricâli de bu devlet her biri necm-i ‘adâletdir
Şadâkat-güster ü fermânber-i şân-i cihân-bânî
- 16 Bunuñ kâfî degil mi olsa devletlu sa‘âdetlu
Efendim Hâzret-i Kâzım bi-ğakğ-ı ‘ayn-ı burhânî
- 17 Si‘ird’iñ mağdem-i ferruğlarıyla tehniye eyler
Ferahtan birbirine hep re‘âyâ vü Müselmânî
- 18 Budur kim kehf-i erbâb-ı mağâşid hağ ile kâ’im
Eder hem-vâre icrâ hükümünü bâ-emr-i Yezdânî
- 19 Şadef pîrâye-i ‘adl-ı hükümettir Te‘âlâllah
Cevâd u mâcid u ‘âlî-nejâd ü Âsaf-ı şânî
- 20 Tedâbirinde efkârında eţvârında bî-hemtâ
Hemîşe ğıbtâ eylerse sezâ emşâl ü akrânı
- 21 Temâşâ eylesin gelsin de öğrensın bu aħkâmı
Bu ‘âlî milketiñ her yerdeki eşraf u a‘yânı
- 22 “**Cemîlâ**” geldi hengâm-ı du‘â kâfî bu tasdî‘ iñ
Bu medhî edemez ifâ ne Firdevsî ne Hâğânî

23 Cihân turduqça manşür u mu‘ammer eylesin Rabbim
Şehinşâh-ı mu‘azzam hazret-i Abdülhamîd Hânî

24 Ricâlî de efendim **Kâzım**’iyle olalar mes‘ûd
Kemâl-i ‘âfiyetle dâ’imâ bâ ‘izz ü şādānî

4 Kânûn-ı evvel 1318

(17 Aralık 1902)

-3-

[Kıt’a]

fâ‘ilâtün / fâ‘ilâtün / fâ‘ilâtün / fâ‘ilün

1 Levha-i zerrîn-i tavşîfînde ey ‘âlî-tebâr
Kilk-i la‘l-efşânımı hem-vâre taḥrîk eylerim

2 Ka‘be-i âmâl-i ‘âlî-l-‘âlîni taḥdîs ile
Sâl-i ferrûḡ-fâliñi tes‘îd ü tebrîk eylerim”

-4-

Hazâ

[Murabba]

fâ‘ilâtün / fâ‘ilâtün

1 Esti yine bād-ı şabâ
Verdi yine şevḡ ü ṭarab
Büy-ı ‘abîr-i dil-keşi
Âlemleri mest etti hep

2 Yerler yeşillendi zihî
Gülşen kesildi her rehi
Bülbül şafâ eyler gehî
Gâhi eder şükran-ı Rab

3 Parladı meyley şîşede
Dil kalmadı endişede
Anñ için her küşede
Muṭrib çalar ney rûz u şeb

4 Fâş eyleme mestür ṭut
Esrâr-ı bâde dür ṭut

- Levm etse de ma' zür tüt
Ol rûze-dârân-ı Receb
- 5 Meyle bulur şanma gıdâ
İster ğanî ister gedâ
' Āşıklarından mâ' adâ
Ey zât-ı dil-bend-î zeheb
- 6 Tâ'n eyleyene bakma geç
Ol âteşe dil yakma hîç
Câhil kişiye deme iç
Yok anda çünkü zevk-i leb
- 7 Ālüfteyiz üftâdeyiz
Ser-geşteyiz dil-dâdeyiz
Her lütfuña âmâdeyiz
Ey sâğar-ı bint-i ' ineb
- 8 Döndü yine hengâm-ı gül
Şun sâkiyâ aqdâh-ı mül
Bulsun yine neş'e gönül
Tâ medh edem şem'-i edeb
- 9 Şem'-i dil-ârâm-ı ümem
Ferhunde-dem ferruh-çadem
Vâlâ-himem ' âli-şiyem
Memdüh-ı A' câm u ' Arab
- 10 Yektâ-yı ' ilm u ma' rifet
Deryâ-yı cüd u ' âtıfet
Mevlâ-yı vâsi' -üsküffet
Dihim-i erbâb-ı ereb
- 11 Ufk-ı kemâliñ ahteri
Ehl-i ' ulümüñ serveri
Bâb-ı ma' ârif mefharı
Şükri Bey bâlâ-rüteb
- 12 Luftıyla ' âlem oldu çok
Medhi bu türlü görme çok

‘Ālī-neseb hīç böyle yoğ

Yoğ böyle hīç ‘ālī-neseb

Tıpkıbasım örnekleri:

